

Einige Probleme bei der Bestimmung des Brauchkomplexes
um den Weihnachtsklotz (Zusammenfassung)

Die erste Aufgabe eines Ethnologen, nachdem der Stoff für eine ethnologische Untersuchung gesammelt ist, sollte eine Klassifikation, ein Sortieren dieses Stoffes sein. Je gründlicher die Klassifikation ausgeführt wird, je präziser der Stoff sortiert wird, je gewissenlicher also diese Arbeit durchgeführt wird, desto sicherer dürfen die Resultate der nachfolgenden wissenschaftlichen Bearbeitung sein werden.

Einige Ethnologen missachten jedoch diese Forderung und bezeichnen sie geringschätzend als ein "Atomisieren".

Am Beispiel einiger Weihnachtsbräuche (so des Weihnachtsklotzes, des Weihnachtszweiges, der Hausauskehrung in der Weihnachtszeit, des mittwinterlichen weiblichen Dämons) wurde gezeigt, wie ohne einer streng durchgeführten und in Einzelheiten gehenden Klassifikation (also ohne der "Atomisierung") die Erforschung der Geschichte einzelner Kulturercheinungen (und somit auch der Kultur als eines Ganzen!) kaum mit Erfolg durchzuführen sein dürfte.

Die hier angeführten Brauchelemente sollen ausschließlich die theoretischen Behauptungen erleuchten, ohne jeglichen Wunsches, eine Übersicht darüber zu liefern.

Vlasta Domaćinović

KOŠNICE PLETENE OD PRUČA ("TRNKE")

Često nam se neke pojave čine jasne, poznate, pa ipak, obrađujući stručno neku temu, moramo ih tek točno utvrditi. Takva je jedna znana činjenica i rasprostranjenje trnke, košnice pletene od pruča. Ovaj rad je pokušaj da se, već oдавно pretpostavljano, rasprostranjenje košnica pletenih od pruča točno utvrdi pomoću etnoloških karata.

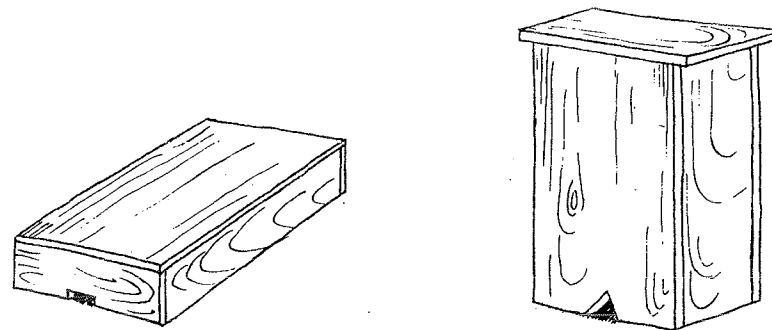
Odmah na početku treba naglasiti da se ni jedna od ovdje iznesenih tvrdnji ne može uzeti kao konačna. Čitav rad se temelji isključivo na podacima koje daju karte Etnološkog atlasa Jugoslavije na temelju materijala iz upitnica toga Atlasa. Budući da prikupljanje građe za Atlas nije završeno, to ni karte nisu u potpunosti pokriveno podacima i stoga će se današnja slika, odnosno današnje granice prostornog raširenja pojedinih pojava vjerojatno morati ponegdje još mijenjati. Ipak, kako danas već posjedujemo prikupljeni materijal za 2/3 mjesta predviđenih za ispitivanje po I svesku upitnica, u koje spadaju i pitanja o pčelarstvu, ove promjene vjerojatno neće više biti velike.

U tradicijskom seljačkom pčelarstvu u nas može se naći zaista velik broj tipova košnica i njihovih varijanti (vidi priložene crteže košnica). U prvom se redu mogu razlučiti dva bitno različita tipa košnica: položene košnice od uspravnih. One se razlikuju ne samo po izgledu već i po načinu na koji se dolazi do pčela, odnosno do meda. Kod položenih košnica dolazi se do saća otvaranjem uže stranice košnice, dok se kod okomitih škrinjica do sadržine košnice dolazi kroz dno košnice, ili podizanjem poklopca. Ove položene škrinjice (crtež 1) su gotovo jedini stariji tip košnica koji poznaje Slovenija (karta I). Ovog položenog tipa košnica, međutim, nema u Prekomurju, slovenskom Međimurju, pa čini se ni u Halozama. Također ih nema ni u Bijeloj Krajini. U Hrvatskoj se nalaze u upotrebi u Samoborskom gorju, pa se tako u uskom pojasu južno od Save pružaju gotovo do Zagreba. Trebalo bi provjeriti da li se, i koliko se, ovaj tip košnica javlja kao podatak u upitnicama iz ostalih dijelova naše zemlje, i vidjeti da li se tu radi doista o staroj tradiciji uzgoja pčela u položenim košnicama, o unosu iz Slovenije, ili pak o modernim košnicama s okvirima koje su kazivačima, odnosno zapisivačima, sličile na crtež broj 7 u našim upitnicama. 1. Treba naglasiti da u Sloveniji, izuzev Prekomurje, slovensko Međimurje, Haloze i Bijelu Krajinu, nema pletenih košnica.

Daleko raširenije od ovih horizontalno položenih košnica su košnice u obliku uspravnih škrinjica (crtež 2) koje na karti I zapremaju negdje gušće, negdje rjeđe čitavo područje Jugoslavije, u grubom, od Slovenije na istok.

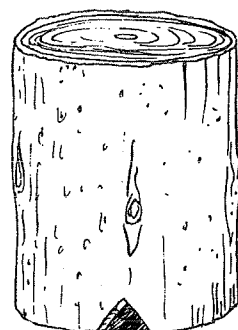
Pojas uz more koji često dopire daleko u kopno ne poznaje pletene košnice. Sjever toga područja zapremaju, uglavnom, uspravne škrinjice, a tek rijetko, i to uglavnom u unutrašnjosti, u zaleđu Hrvatskog Primorja, mogu se naći košnice načinjene od dubenog panja, koje se od Novigradsko mora na jug počinju javljati uz ove uspravne škrinjice sve češće i u primorskom području, ali ne prelaze na otoke. Zabilježen je tek jedan slučaj takve košnice na otoku Mljetu u Babinom Polju. Sto više na jug, to ovo područje košnica načinjenih u dubenom panju postaje sve šire, da bi se uski pojasom kroz istočnu Bosnu spojilo s područjem takvih košnica na sjeveru Bosne i u južnoj Slavoniji. Osim toga, što bliže Hercegovini i Crnoj Gori, to njihovo javljanje postaje sve češće te se na krajnjem jugoistoku često javljaju kao jedini tip košnica. Iz sjeveroistočne Crne Gore prelaze u susjednu Srbiju i u zapadni dio Kosova. U Hrvatskoj se prostiru uz Kupu i Savu, zatim se češće javljaju u jednom dijelu Hrvatskog Zagorja i pružaju južnom Slavonijom na istok do Srijema. Ovom području se priključuje i sjeverna Bosna od Une na istok i spaja s južnim područjem. Tu i tamo javljaju se i izvan toga područja u Sloveniji i Hrvatskoj, a u Srbiji zahvaćaju tri manja prostora: prvo se nalaze uz Kolubaru i dijelom uz Zapadnu Moravu, zatim na krajnjem sjeveroistoku zauzimaju jedno manje područje, dok je treće područje košnica od dubenog panja izoliran otok u južnoj Srbiji i sjeveroistočnom Kosovu. U Makedoniji se spominju tek na nekoliko mjesta.

Prema podacima u upitnicama Atlasa, u panonskom dijelu naše zemlje mogu se naći svi glavni oblici košnica osim slovenskih ležećih škrinjica. Ovdje ima košnica od dubenog panja, uspravnih škrinjica od dasaka, pletenih od pruća kao i košnica pletenih od slame i sličnog materijala. Ove posljednje se nalaze samo u tom dijelu naše zemlje, te u Sloveniji jugoistočno od Drave i u Bijeloj Krajini. Ako se i nađu u ostalim krajevima, one su tu novije, i uveli su ih moderni pčelari s posebnom svrhom za prikupljanje roja. U upotrebi je nekoliko varijanti ovih košnica kako ih prikazuju crteži br. 8-11 u upitnicama. 2 Zvonolike košnice sa prihvatom na vrhu (crtež 7), i bez njega (crtež 6), prostiru se po čitavom ovom području, dok se košnice tupa vrha (crtež 8) mogu naći uglavnom u zapadnom dijelu i ne prelaze na istok. Ovaj tip košnica zahvaća i panonski dio Slovenije, tj. Prekomurje i slovensko Medimurje, a njegovo su područje rasprostranjenja i Haloze i Bijela Krajina. Nešto malo prela-

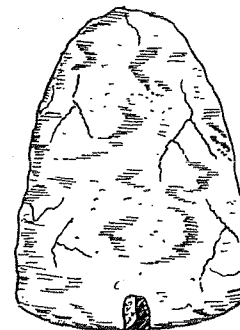

1

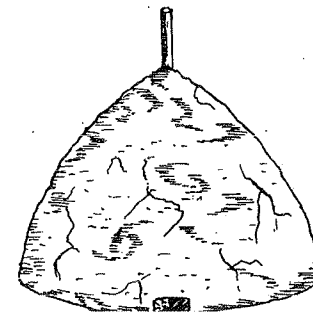
2

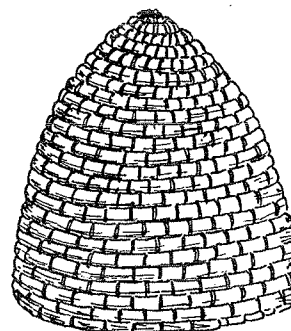
3

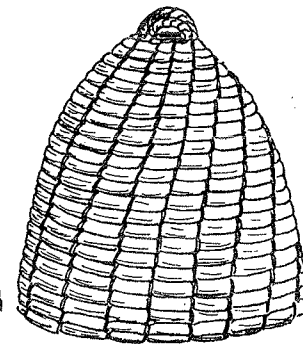
4

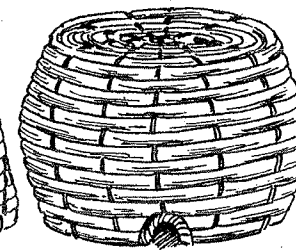
5

6

7

8

za Savu i ulaze u Bosnu između rijeka Une i Bosne.

Tip košnica, koji je još preostao i koji je u ovom članku glavni predmet našeg interesa, je onaj pleten od pruća poznat pod nazivom trnka. Pregled njegovog rasprostranjenja na području Jugoslavije može se dobiti komparirajući ove 4 karte:

1. karte II koja pokazuje materijal od kojega su košnice pletene,
2. karte III koja prikazuje gdje su i čime košnice omazane,
3. karte IV koja prikazuje prostorno raširenje naziva za ovaj tip košnica.
4. karte V na kojoj se vidi raširenje naziva za ovaj tip košnica.

Karta materijala od kojega su građene košnice (karta II) u prvom redu ocrtava veliko područje naše zemlje u kojemu se kao građa košnica javlja pruće i divlja loza. To se područje prostire južno od Save pa do sjevernog ruba gore spomenute mediteranske zone u kojoj se javljaju isključivo škrinjice od dašaka i košnice od panja. Savu prelaze i javljaju se na dva mjesta u Slavonskoj Posavini uz košnice od slame, i to na području između Orljave i Slavnskog Broda te dalje na krajnjem istoku Slavonije. Sporadično, uz košnice pletene od slame javljaju se i u ostaloj Slavoniji čineći tako manje otoke. Glavni materijal za građu tih košnica je šumska ili divlja loza i pruće. Tek tu i tamo je naglašeno da je to pruće ljeskovo, rakitovo ili vrbovo. Vrbovo pruće kao građa javlja se često u Makedoniji. Prostor, na kojemu se kao naziv za materijal od kojega su pletene košnice javlja šumska loza, bijela loza ili divlja loza, na karti II uokviren je isprekidanom linijom. Za šumsku lozu ponegdje se upotrebljava i naziv pavut, pavit, pavutina ili slično. Takvi prostori su iscrtani paralelnim vodoravnim linijama i nalaze se u zapadnoj Bosni, zatim je jedno veće područje u jugoistočnoj Bosni i zapadnoj Srbiji, dalje, u sjeveroistočnoj i jugoistočnoj Srbiji i na kraju ovaj naziv upotrebljava i čitava Makedonija. Kao naziv za ovaj materijal, kojim se grane opleću, nalazi se često i samo loza.

Karta III pokazuje jedan bitan element koji prati košnice pletene od pruća. Budući da se košnice ne mogu oplesti dovoljno gusto, i kako je pčelama potrebna stalno jednaka temperatura, ove košnice se gotovo redovno omazuju mazom od zemlje ili, još češće, mazom od životinjske balege. Ova dva osnovna materijala miješana su često s pljevom ili pepelom. Na karti III lako je uočljivo da najveći dio

područja na kojem se javlja maz pokrivaju okomite crte - znak za maz od životinjske balege, i to uglavnom govede. Isprekidana crta koja obuhvaća Slavoniju i sjevernu Bosnu, te se poput uskog, dugog jezika u više smjerova spušta u unutrašnjost prvog područja, uokviruje prostor u kojem je uobičajen maz od zemlje, često pored maza od balege. Zemlja kao maz uobičajena je i u centralnoj, jugoistočnoj i istočnoj Srbiji.

Podaci o tome da je ovoj osnovnoj smjesi dodan pepeo (lug) dobiveni su u srednjoj Podravini, najistočnijem dijelu Slavonije, u uglu između Drine i Save, u sjeverozapadnoj Srbiji i u okuci Zapadne Morave. Pojedinačno se pepeo dodaje i namazu od izmetina i u Makedoniji, iako to na ovoj karti nije prikazano iz grafičkih razloga.

Košnice pletene od pruća javljaju se u nekoliko varijanata. Prva je ona bez ručke, kao na crtežu br. 4. To su košnice, nešto zaobljena vrha. One ne zahvaćaju neko veće kontinuirano područje. Područje njihovog rasprostranjenja često je prekidano i razdvajano područjima na kojima se javljaju druge varijante (karta IV). Dalja je varijanta košnica od pruća ona kod koje je opletana razgranata grana tako da je nerazgranati dio grane ostao neopleten i poput trna izvire na vrhu košnice (crtež br. 5). Nalazi se u Pokuplju te na više mjesta u Slavoniji, pogotovu na njenom krajnjem jugoistoku, a zatim se prostire u neprekinutom nizu južno od Save i Dunava prodirući negdje više negdje manje u unutrašnjost, pa zahvaća tako čitavu istočnu Bosnu i gotovo cijelu Srbiju, Kosovo, istočnu Crnu Goru i čitavu Makedoniju. Područje rasprostranjenja treće varijante, zvonaste košnice oštrijega vrha (crtež br. 6), kao i spomenute druge varijante, mnogo je manje od područja rasprostranjenja one s drškom. Navedeni crtež (sl. 6) prikazuje košnicu pletenu od slame, no zbog njegovog vanjskog oblika kazivači i zapisivači često ga bilježe i kao tip košnice od pruća, i to vjerojatno zbog oštrijeg vrha i više kosih stranica nego na crtežu br. 4. Kao i kod košnice bez drška, a s oblim vrhom, i područje rasprostranjenja ovog tipa nije kontinuirano.

Na karti V prikazano je prostorno raširenje naziva košnica. Budući da je ovom radu cilj samo prikaz rasprostranjenja košnica pletenih od pruća, neće ovdje biti navedeni svi nazivi za košnice uopće, jer ih ima mnogo, nego samo oni koji se odnose na ovu vrstu košnica.

Trnka, trnka je naziv usko vezan uz košnice pletene od pruća i prostire se centralnim dijelom naše zemlje a prelazi i u zapadnu Slavoniju. Uočljive su dvije varijante tog naziva: zapadna - trnka, trnjka, i pretežno istočna -

trnka. Uz rijeku Vrbas istočna se varijanta ponegdje nalazi uz zapadnu.

U sjevernoj Srbiji prostire se veliko cjelovito područje koje pokriva naziv vrškara. Ovaj naziv tu i tamo prelazi Drinu i može se čuti u najistočnijem dijelu Bosne. Isti naziv nalazi se i u sjeveroistočnoj Crnoj Gori.

U sjevernoj Srbiji uz lijevu obalu Morave i u nizini do Dunava sreće se naziv praznik.

Na krajnjem istoku Srbije sreće se naziv košarište. Istom tom području i u čitavoj Makedoniji nalazi se ponekad i naziv košarina.

U zapadnoj Makedoniji javljaju se oblici košarki, košari, košara, istočni dio Kosmeta pokriva albanski naziv koshice, a zapadni koshi i bletve ("koš za pčele"). U ovom krajnjem zapadnom dijelu Kosova javljaju se također albanski nazivi zgjuc i culin koji se inače nigdje drugdje ne pojavljuju.

Naziv ulišće, ulište u svim svojim brojnim varijantama zaprema jadransko područje prodirući na jugu duboko u unutrašnjost, a javlja se i na nekoliko odvojenih mjesta, kao u zapadnom dijelu trokuta između Save i Kupe, u Posavini sjeveroistočno od otoka Kupe, pa između Save i Vuke i prate uglavnom uspravne škrinjice. Veliko, kompaktno područje ovog naziva zauzima Makedonija zapadno od Vardara i ovdje uvijek odnosi na košnice pletene od pruća.

U Panonskom području, s jednim dubljim prodorom prema jugu, uobičajen je naziv pletara za pletene košnice uopće. Taj naziv može označavati i košnice pletene od pruća i one pletene od slame.

Na kraju treba napomenuti da je izraz košnica prodran danas u sve krajeve naše zemlje, pa čak i u sjevernu Sloveniju i u Makedoniju, a zabilježen je kao naziv za sve vrste košnica bez razlike.

Sve gore navedeno može se sažeti u ovo (karta VI):

- 1) veliko područje na kojemu se košnice grade opletanjem pruća ili račvaste grane divljom lozom ili elastičnim šibljem kao što su vrba, ljeska i dr. zauzima dinarski prostor, djelomično i Slavoniju, i pruža se dalje sve do istočnih granica Jugoslavije (jadranska je zona, s

dijelom svoga zaleđa, isključena iz područja raširenja ovog tipa košnica);

- 2) veliko područje na kojemu je uobičajeno omazivanje košnica goveđom balegom ili zemljom miješanom često s pelom ili pljevom prostire se od istočnih granica Slovenije do istočnih granica naše zemlje s izuzetkom jednog šireg pojasa uz Jadran; ovo se područje ne podudara u potpunosti s područjem pod 1. jer omazane mogu biti i košnice od slame, a često se i pukotine na košnicama od dubenog panja i na košnicama od dasaka zamazuju blatom;
- 3) kao siguran podatak za postojanje "trнке" možemo uzeti potvrde o postojanju košnice kao na crtežu br. 4 i 5; podatak o tome da postoji košnica kao na crtežu br. 6 postaje nesigurnim u kraju u kojemu su poznate košnice pletene od slame, koliko nije u odgovoru zapisivača izričito naglašeno da se u mjestu nalazi košnica pletena od pruća oblika kao na crtežu pod br. 6;
- 4) ovu vrstu košnica prate i za nju karakteristični nazivi: trnka, trnjka, trnka, pa vrškara, praznik, razne varijante riječi košara i u zapadnoj Makedoniji ulište.

Prema tome, košnice pletene od pruća zauzimale su, a dijelom još i danas zauzimaju, veliki dio naše zemlje od Slovenije na istok (karta VII). U području Slavonije pojavljuju se tek sporadično čineći veće ili manje otoke, dok dinarsko područje, Srbija i Makedonija, i danas čini cjelovito područje rasprostranjenja ovog tipa košnica. Na žalost, Centar za pripremu Etnološkog atlasa Jugoslavije još ne posjeduje dovoljan broj ispunjenih upitnica s područja SAP Vojvodine 3 i stoga se ne može sa sigurnošću reći kakovo je stanje u toj pokrajini. Tek se po oskudnim podacima može pretpostaviti da su ovakove košnice bile u upotrebi i u Vojvodini i Srijemu.

Materijal obrađen na etnološkim kartama u ovoj radnji samo je dio opsežnijeg materijala o košnicama kao dijelu narodnog pčelarstva i daje slutiti neke etnološki zanimljive pojedinosti vezane uz prostornu raširenost određenih elemenata košnica. U daljem radu na ovoj temi pokazat će se problemi koje nameće ovakovo raširenje tih pojedinosti u prostoru i nastojat će se proniknuti u njihovo kulturnopovijesno značenje.

Napomene

1 Upitnica Etnološkog atlasa Jugoslavije, svezak I, tema 28, str. 105.

2 Kao u napomeni pod 1.

3 Ovaj je rad dovršen početkom siječnja 1972.

Bienenkörbe aus Ruten ("Trnke")

(Zusammenfassung)

Gestützt auf die drei grundlegenden Karten, die nach dem Material aus dem ersten Band der Fragebögen des Ethnologischen Atlas' Jugoslawiens zum Thema der Bienenzucht erhalten worden sind, wird versucht, eine Darstellung der Verbreitung und der Form von Bienenkörben aus Ruten zu geben.

Die grundlegenden Karten des Atlas' enthielten folgende Elemente: 1. der Baustoff der Bienenkörbe, d.h. das Material, aus dem die Bienenkörbe geflochten bzw. gemacht sind, 2. womit die Bienenkörbe beschmiert sind und 3. die Form der Bienenkörbe. Gestützt auf diese grundlegenden Karten, wurden sieben Karten verfertigt, die das Gerüst des Aufsatzes bilden. Aus diesem Material kann der Schluss gezogen werden, dass es vier Grundtypen von Bienenkörben aus Ruten gibt, und zwar zwei ohne Griff auf der Spitze (ein Typ oben abgerundet, ein anderer spitz) und zwei Typen mit einem Griff auf der Spitze (einer, dem als Griff der untere Teil eines umflochtenen Astes dient und ein anderer, der als Griff eine Schlinge hat). Diese Bienenkörbe waren in fast ganz Jugoslawien verbreitet, ausgenommen Slowenien und die Gegenden am Meer. Das Gebiet am Meer, das keine Bienenkörbe aus Ruten kannte, verbreitet sich in Dalmatien ins Innere des Landes und umfasst den grösseren Teil von Montenegro und der Herzegowina. In Slawonien zeigen sich die Bienenkörbe aus Ruten etwas seltener.

